

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته الهیات
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

کارکرد اصول اخلاقی و حقوقی اسلام در پیشگیری و حل

اختلافات رفتاری زوجین

استاد راهنما

دکتر مجید وزیری

استاد مشاور

دکتر مرتضی چیت سازیان

دانشجو

فاطمه خسروی

ماه و سال دفاع

اسفند ماه ۹۱

دانشگاه قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته الهیات

گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

کارکرد اصول اخلاقی و حقوقی اسلام در پیشگیری و حل

اختلافات رفتاری زوجین

استاد راهنما

دکتر مجید وزیری

استاد مشاور

دکتر مرتضی چیت سازیان

دانشجو

فاطمه خسروی

ماه و سال دفاع

اسفند ماه ۹۱

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است.

تقدیم به

روان پاک شهدا ...

که با تقدیم هستی خود به ما فرصتی گران‌بها برای زندگی در صلح و
صفا، امنیت و آرامش بخشیدند.

تقدیر و تشکر

با تشکر از اساتید گرانقدر، جناب استاد مجید وزیری و جناب استاد چیت‌سازیان، که با هدایت، متانت، صبر و مهربانی‌های خود، مرا در پیمودن این مسیر دشوار یاری نمودند.

و با سپاس از جناب استاد رستمی، که با نقطه نظرات و تذکرات شایسته خود اینجانب را در رفع ایرادات، تنقیح مطالب و ارائه ساختاری مناسب‌تر از پایان‌نامه، راهنمایی فرمودند.

و با تشکر ویژه از بهترین حامیان‌ام در زندگی

خدای مهربان

و

مادر صبورم.

چکیده

بنیان خانواده توسط زن و شوهر، پایه‌گذاری می‌شود. همبستگی عاطفی و احساسی میان اعضای خانواده، باعث می‌شود، نوع رابطه زوجین و طرز رفتار آن‌ها نسبت به هم، سرنوشت خانواده را تعیین کند و آن را به سمت آرامش و خوشبختی و یا درگیری و اختلاف و تشنج، سوق دهد. لذا می‌توان گفت، مهم‌ترین مسئله در هر خانواده، اصل تعاملات رفتاری و طرز رفتار زوجین نسبت به یکدیگر است و دوام و پایداری خانواده در گرو آن است. بنابراین می‌بایست برای استحکام این روابط، نهایت سعی و تلاش را به کار برد و در این راستا، اولاً از هرگونه شکاف و آسیب در این روابط و ایجاد اختلاف و کدورت پیشگیری نمود و ثانیاً چنانچه، زوجین به هر دلیلی، دچار درگیری و اختلاف شدند، راه‌حلهایی اساسی را برای حل این اختلافات و رفع تعارض‌ها به کار گرفت.

نگارنده پایان‌نامه، در این راستا، به تتبع در آموزه‌های دین مبین اسلام پرداخته و به استخراج مهم‌ترین اصول و راهکارهای اساسی که بتوانند اهداف مذکور را تحقق بخشند، اقدام نموده است و به این دستاوردها نایل آمد که آیین اسلام با التفات ویژه به روابط همسران، از دو ابزار نیرومند اصول اخلاقی و حقوقی مدد گرفته و به تنظیم و استحکام روابط میان آن‌ها پرداخته است. از یک طرف با محور قرار دادن اصل معروف در تعاملات رفتاری میان زوجین و مصداق‌های آن یعنی اصول اخلاقی ارزشمند همچون دینداری، خوش‌اخلاقی، مودت و مهرورزی، تکریم، وفاداری، تعاون، مدارا و سازگاری، صبر، گذشت و احسان؛ علقه‌های عاطفی و روحی میان زوجین را محکم‌تر می‌نماید و زمینه‌های صمیمیت و سازگاری را میان آن‌ها ارتقا می‌دهد و این‌گونه هم از بروز بسیاری اختلافات که ناشی از پامال این اصول اخلاقی است، پیشگیری می‌نماید و هم با استفاده از آن‌ها، به درمان عیوب اخلاقی شخص ناسازگار و حل اختلافات و ترمیم روابط می‌پردازد.

آیین اسلام، از طرف دیگر با مدد گرفتن از نیروی الزام و اجبار اصول حقوقی، ساختاری محکم به روابط زوجین می‌بخشد و در این جهت، به وضع حقوق و تکالیفی متقابل میان همسران در سایه اصل معروف می‌پردازد و زمینه‌های پای‌بندی و تعهد و مسئول بودن را در وجود آن‌ها ارتقا می‌دهد.

در این قلمرو برای وحدت و سازگاری بیشتر میان زوجین، از یک‌طرف، ریاست و سرپرستی خانواده، تأمین معاش و حفظ کیان آن را بر عهده مرد می‌گذارد و از طرف دیگر زن را موظف به تمکین و پذیرش نظرات مرد می‌سازد تا مدیریت واحد را در خانواده ایجاد نموده و از بروز اختلاف سلیق و تضادهای رفتاری میان زوجین پیشگیری نماید. همچنین اسلام، در زمانی که هر یک از زوجین با رفتارهای ناشایست و به اصطلاح «نشوز» خود، موجبات

درگیری و اختلاف را ایجاد می‌نمایند راهکارهایی را برای رفع مشکل ارائه داده است. و نیز هرگاه، زوجین هر دو با کج‌خلقی و تخلفات رفتاری، اختلاف را ایجاد می‌نمایند و به اصطلاح حالتِ «شقاق» را پدید می‌آورند، با توصیه به تشکیل محکمه صلح خانوادگی و دخالت داورانی دلسوز و خبره، در صدد حل اختلافات و رفع کدورت‌ها برمی‌آید.

کلید واژه: زوجین، اختلافات، رفتار، اخلاق، حقوق، ریاست، تمکین، نشوز، شقاق، داور.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
بخش اول: کلیات	
۱. ۱. فصل اول - طرح تحقیق	۱۵
۱. ۱. ۱. بیان مسئله	۱۵
۱. ۱. ۲. اهمیت و ضرورت	۱۶
۱. ۱. ۳. سؤالات تحقیق	۱۶
۱. ۱. ۴. فرضیات تحقیق	۱۷
۱. ۱. ۵. پیشینه تحقیق	۱۸
۱. ۲. فصل دوم - مفاهیم	۱۹
۱. ۲. ۱. مباحث اخلاقی	۱۹
۱. ۲. ۲. مباحث حقوقی	۲۲
۱. ۲. ۳. مباحث خانواده	۲۶
بخش دوم: مهم‌ترین اصول تعاملات رفتاری میان زوجین در اسلام	
۲. ۱. فصل اول - اصل معروف	۳۵
۲. ۱. ۱. معنای لغوی معروف	۳۵
۲. ۱. ۲. مفهوم معروف در قرآن کریم	۳۶
۲. ۱. ۳. تشریح مفهوم معروف بر اساس «عرف»	۳۷
۲. ۱. ۴. مطابقت معروف با اصول شریعت	۳۹
۲. ۱. ۵. واژه معروف در آیات مربوط به خانواده	۴۰
۲. ۱. ۶. اصل معروف در رفتار (حسن رفتار)	۴۱
۲. ۱. ۷. معروف در تعاملات زوجین	۴۳
۲. ۱. ۸. حسن معاشرت زوجین در قانون مدنی	۴۸
۲. ۲. فصل دوم - اصل ریاست مرد و تمکین زن	۵۰

۵۰	۱. ۲. ۲. ریاست مرد
۵۴	۲. ۲. ۲. تمکین زن
۵۸	۳. ۲. ۲. رابطه ریاست مرد و تمکین زن

بخش سوم: اختلافات زوجین

۶۳	۱. ۳. فصل اول - عوامل و ریشه‌های ایجاد اختلاف
۶۴	۱. ۳. ۱. ۱. جهالت و شناخت ناکافی
۶۹	۲. ۳. ۱. ۲. ضعف در ایمان و عقاید دینی
۷۰	۳. ۳. ۱. ۳. پایین بودن سطح تحمل و توانایی روحی
۷۱	۴. ۳. ۱. ۴. خبثات نفس و رذایل اخلاقی
۷۲	۲. ۴. ۳. ۱. ۴. لجاجت
۷۵	۵. ۳. ۱. ۵. ضعف در مهارت‌های ارتباطی با همسر
۷۶	۶. ۳. ۱. ۶. عدم جذابیت‌های ظاهری و باطنی زوجین برای همدیگر
۷۷	۷. ۳. ۱. ۷. عدم کفایت زوجین
۷۹	۸. ۳. ۱. ۸. ریشه و تربیت بد خانوادگی
۸۰	۲. ۳. فصل دوم - تعریف مفاهیم نشوز و شقاق
۸۰	۱. ۳. ۲. ۱. معنای لغوی نشوز
۸۱	۲. ۳. ۲. ۲. نشوز زن
۸۳	۳. ۳. ۲. ۳. نشوز مرد
۸۵	۴. ۳. ۲. ۴. نشوز اخلاقی و نشوز حقوقی
۸۷	۵. ۳. ۲. ۵. شقاق

بخش چهارم: کارکرد اصول اخلاقی در پیشگیری و حل اختلافات

۹۱	مقدمه
۹۲	۱. ۴. فصل اول - اصول پایه‌ای
۹۲	۱. ۴. ۱. ۱. اصل معرفت و آگاهی

۹۵.....	۲. ۱. ۴. اصل ایمان و دینداری
۹۸.....	۳. ۱. ۴. اصل کفائت
۱۰۰.....	۲. ۴. فصل دوم - اصول رفتاری
۱۰۰.....	۱. ۲. ۴. اصل مودت و رحمت
۱۰۲.....	۲. ۲. ۴. اصل تکریم
۱۰۵.....	۳. ۲. ۴. اصل همیاری و مشارکت در امور
۱۰۷.....	۴. ۲. ۴. اصل تعهد و وفاداری
۱۱۱.....	۵. ۲. ۴. اصل سازگاری و مدارا
۱۱۳.....	۶. ۲. ۴. اصل صبر و شکیبایی
۱۱۶.....	۷. ۲. ۴. اصل عفو و گذشت
۱۱۹.....	۸. ۲. ۴. اصل احسان

بخش پنجم: کارکرد اصول حقوقی در پیشگیری و حل اختلافات

۱۲۳.....	۱. ۵. فصل اول - شرایط صحت عقد نکاح
۱۲۳.....	۱. ۱. ۵. لزوم قصد و رضای طرفین برای صحت عقد نکاح
۱۲۵.....	۲. ۱. ۵. کفائت دینی زوجین
۱۲۸.....	۳. ۱. ۵. شروط ضمن عقد نکاح
۱۳۰.....	۲. ۵. فصل دوم - اصل ریاست مرد و تمکین زن
۱۳۰.....	۱. ۲. ۵. فلسفه ریاست مرد
۱۳۳.....	۲. ۲. ۵. حدود ریاست مرد و تمکین زن
۱۴۰.....	۳. ۵. فصل سوم - راهکارهای قرآنی
۱۴۰.....	۱. ۳. ۵. اختلافات ناشی از نشوز مرد
۱۴۸.....	۲. ۳. ۵. اختلافات ناشی از نشوز زن
۱۶۱.....	۳. ۳. ۵. اختلافات ناشی از بد رفتاری هر دو (شقاق)

بخش ششم: نتایج و پیشنهادات

نتایج.....	۱۶۹
پیشنهاها.....	۱۷۲
فهرست منابع.....	۱۷۳
مقالات.....	۱۷۶
المخلص.....	۱۷۸
Abustract.....	۱۸۰

بخش اول:

کلیات

۱.۱. فصل اول - طرح تحقیق

۱.۱.۱. بیان مسئله

نهاد خانواده، دارای ساختاری منحصر به فرد می‌باشد که گوهره وجودی آن برگرفته از سرشت اعضای تشکیل دهنده آن است و وضعیت آن نیز به شدت متأثر از خصایص روحی روانی و نوع تعاملات رفتاری بین آنهاست؛ لذا هرگونه اختلال در این تعاملات به خصوص در روابط میان زوجین، می‌تواند موجب تزلزل در بنیان خانواده شود. از این جهت برای مصون نگه داشتن این روابط از آسیب‌ها، نیازمند اصول و ضوابطی محکم و اساسی هستیم. صاحب نظران در مسائل خانواده بر این عقیده‌اند که انسجام و استحکام ساختار خانواده، مستلزم رعایت اصول اخلاقی و حقوقی و حاکمیت آن‌ها بر تعاملات میان اعضای آن است.

شارع مقدس در دین مبین اسلام، به این امر مهم التفات نموده و با دو نیروی اخلاق و قانون؛ اولاً به تنظیم و استحکام این روابط پرداخته است و ثانیاً با استفاده از این اصول ارزشمند، به رفع منازعات و حل اختلافات میان اعضا می‌پردازد. نگارنده در این تحقیق بر آن است ابتدا به مطالعه اجمالی در مهم‌ترین اصول اخلاقی و حقوقی‌ای که اسلام در روابط پایه‌گذاران خانواده یعنی زوجین قرار داده است، پرداخته و سپس به این مسئله اصلی بپردازد که اصول و ارزش‌های اخلاقی، چگونه می‌توانند در پیشگیری از بروز اختلافات مؤثر بوده و یا کارکرد آن‌ها در زمانی که زوجین دچار درگیری و اختلاف می‌شوند، چگونه است؟

همچنین عملکرد اصول حقوقی، در پیشگیری و یا حل اختلافات پیش آمده میان زوجین به چه صورت است.

در تشریح دقیق تر ابعاد مسئله، ذکر دو نکته ضروری می‌باشد:

۱- در این تحقیق، بیشتر به اختلافات رفتاری زوجین پرداخته می‌شود یعنی آن دسته از اختلافاتی که ناشی از رفتارهای ناپسند و کج خلقی‌هاست نه مسائل مالی مانند مهریه، نفقه و

۲- مقصود از اصول اخلاقی، هر اصل یا قاعده‌ای است که صیغه اخلاق را داشته و مربوط به قلمرو اخلاق باشد و نیز منظور از اصول حقوقی، هر اصل، قاعده و یا ضابطه‌ای است که مفهومی الزام‌آور را در روابط زوجین داشته باشد و از ویژگی تعهد و مسئولیت بخشی و حمایت‌های قانون‌گذار و سایر اوصافی که برای اصول و قواعد حقوقی و قانونی بر می‌شمرند برخوردار باشد.

۲. ۱. ۱. اهمیت و ضرورت

خانواده، محوری‌ترین نهاد در ساختار جامعه است که روح و روان انسان‌ها در آن پرورش می‌یابد و هرگونه تحول و دگرگونی در آن مستقیماً بر اوضاع و احوال اعضای جامعه تأثیرگذار است. زندگی در فضایی مملو از آرامش، صلح و امنیت خاطر، انسان‌ها را برای ایفای تکالیف متعددشان در عرصه جامعه، توانمند و بانشاط می‌سازد، بنابراین هرگونه تلاش برای استحکام ساختار خانواده و عمیق‌تر نمودن علقه‌های عاطفی و همبستگی میان اعضا و متقابلاً مصون نگه‌داشتن آن از آسیب‌ها، شکاف‌ها و اختلافات، ارزنده و پربها خواهد بود.

از اهداف اصلی مورد نظر در این پایان‌نامه، دستیابی به الگویی مناسب در تعاملات رفتاری میان زوجین و بهترین راهکارهای متمر ثمر برای پیشگیری از بروز اختلافات میان آن‌ها و یا حل اختلافات و تعارضات پیش آمده است. به عقیده نگارنده برای دستیابی به این اهداف، می‌بایست از دو مکتب اخلاق و قانون مدد گرفت.

۳. ۱. ۱. سؤالات تحقیق

- ۱- مهم‌ترین اصول اخلاقی و حقوقی‌ای که اسلام در تعاملات رفتاری میان زوجین قرار داده است چیست؟
- ۲- ریشه‌های اصلی ایجاد اختلافات میان زوجین کدامند و آثار این اختلافات چیست؟
- ۳- نقش و کارکرد اصول اخلاقی، در پیشگیری از بروز اختلافات و یا حل آن‌ها چگونه است؟
- ۴- عملکرد اصول حقوقی، در پیشگیری و یا حل اختلافات میان زوجین چگونه است؟

۴. ۱. ۱. فرضیات تحقیق

۱- اسلام، با محور قرار دادن اصل معروف؛ هم در حوزه اخلاق، زوجین را به رعایت اصول اخلاقی ارزشمند، خوش خلقی، رفتارهای شایسته و معروف و حسن معاشرت با یکدیگر توصیه می‌نماید و هم برای تنظیم چهارچوب روابط میان زوجین، به وضع حقوق و تکالیفی متقابل میان آن‌ها می‌پردازد و مهم‌ترین اصل حقوقی یعنی اصل ریاست مرد و تمکین زن را در سایه اصل معروف، پایه‌گذاری می‌نماید.

۲- ریشه‌های اصل اختلاف میان زوجین را می‌توان در این موارد دانست: جهل و ناآگاهی نسبت به مسائل اساسی زندگی مشترک، خباثت نفس و رذایل اخلاقی، ضعف در ایمان و اعتقادات دینی، پایین بودن آستانه تحمل و توانایی روحی، عدم کفایت زوجین، تربیت بد خانوادگی.

۳- از جمله اصول اخلاقی ارزشمندی که در آموزه‌های اسلام بر رعایت آن‌ها توسط زوجین تأکید شده می‌توان از اصل مودت و رحمت، تکریم، تعاون، تعهد و وفاداری، مدارا و سازگاری، صبر، گذشت و احسان نام برد که با قدرت عمیق خود بر روح و روان زوجین، توانایی روحی و تعهدات باطنی آن‌ها را ارتقاء داده و زمینه‌های صمیمیت و سازگاری را می‌نشان تقویت می‌نمایند و با استحکام روابط، از بروز بسیاری اختلافات که ناشی از عدم رعایت اصول اخلاقی و بدخلق‌هاست پیشگیری می‌نمایند و از طرف دیگر، در زمان حدوث اختلاف میان زوجین به درمان عیوب اخلاقی و رفتاری آن‌ها پرداخته و کدورت و رنجش‌ها را برطرف می‌نمایند.

۴- اسلام با وضع مهم‌ترین اصل حقوقی میان زوجین یعنی اصل ریاست مرد و تمکین زن، وحدت و انسجام را در روابط میان آن‌ها ارتقا داده و از بروز اختلافاتی که ناشی از برخورد آرا و سلايق میان آن‌ها ست، پیشگیری می‌نماید. همچنین اسلام با رعایت مسائلی اساسی در عقد نکاح و زمان ازدواج مانند احترام به قصد و رضای طرفین، لزوم نظرخواهی از آن‌ها برای ازدواج، کفایت دینی زوجین و احترام به خواسته‌های آنان در قالب شروط ضمن عقد، از بروز اختلافاتی که ناشی از نارضایتی‌ها و اکراه و اجبار طرفین در عقد نکاح است پیشگیری می‌نماید.

همچنین در آموزه‌های حقوقی اسلام، در زمانی که هر یک از زوجین با رفتارهای ناشایست خود و یا عدم ایفای حقوق و تکالیفی که بر عهده دارند و به اصطلاح در دایره «نشوز» قرار می‌گیرند چه برای مرد و چه برای زن، راهکارهایی را ارائه داده است؛ و نیز اگر منشأ اختلاف، بدرفتاری و تخلفات هر دو نفر باشد و به اصطلاح در حالت «شقاق» قرار گیرند، اسلام با توصیه به تشکیل محکمه صلح خانوادگی و دخالت داورانی دلسوز و خبره، از طرف هر یک از زوجین، درصدد رفع منازعات و حل اختلافات برمی‌آید.

۵. ۱. ۱. پیشینه تحقیق

با جستجو در پایگاه اینترنتی ایران داکه پایان نامه‌ای که بیشترین شباهت را با موضوع این تحقیق داشت با این عنوان مشاهده گردید «بررسی حل اختلاف خانواده در فقه اسلامی» تألیف مهیا الماسیان از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال سال ۱۳۸۰. منابع مکتوب دیگر نیز اعم از کتب و مقالات موجود در اینترنت، مشاهده گردید که در اکثر آن‌ها به بررسی راهکارهای حل اختلافات میان زوجین؛ یا از لحاظ اخلاقی و عاطفی پرداخته شده و یا صرفاً از جنبه حقوقی و قانونی مورد بحث قرار گرفته‌اند و کمتر دیده شد که به عملکرد این دو دسته اصول، در کنار هم و در تعامل با یکدیگر در حل منازعات پرداخته شده باشد. البته اساتید گرانقدری مثل استاد کاتوزیان در کتاب «حقوق خانواده» ج اول و استاد حکمت نیا در ۳ مجلد «فلسفه حقوق خانواده» و احمد بهشتی در کتاب «خانواده در قرآن» به حق سعی نموده‌اند با رویکردی دوسویه و ترکیبی از اخلاق و حقوق به مطالعه روابط میان زوجین بپردازند. مقالاتی نیز تحت عنوان «تصویری نو از روابط خانواده در قرآن» تألیف سید محمد تقی مدرسی و نیز «تحکیم خانواده در آموزه‌های قرآنی» در سایت علم الکتاب نیز همین ویژگی ارزشمند را داشتند.

سایر مقالاتی که با جستجو در اینترنت آن‌ها را مطالعه نمودم یک دسته مقالاتی بودند که از جنبه حقوقی، اختلافات میان زوجین را بررسی نموده و با تعریف موارد نشوز و شقاق میان زوجین، به توضیح راهکارهای فقهی و قانونی حل اختلاف میان آن‌ها مانند دآوری و حکمیت پرداخته بودند مانند: مقاله «تمکین و نشوز در فقه و قانون» تألیف مهدی مهریزی (سایت حوزه) و مقاله «نقش خویشاوندان دلسوز و داوران خانواده در رفع اختلافات خانوادگی» تألیف سید عباس رضوی (سایت حوزه) و مقاله «آیا زدن می‌تواند راهی برای حل اختلافات زناشویی باشد؟» تألیف عبدالحمید ابوسلیمان ترجمه عبدالله امینی.

ازجمله مقالاتی نیز که با نگاهی اخلاقی و ارزشی به پیشگیری و یا رفع منازعات میان زوجین پرداخته بودند به این مقالات برخورد نمودم: «عبور از فراز و نشیب‌های زندگی با مهارت‌های رفتاری» تألیف آزاده مختاری و مقاله «کانون گرم خانواده» تألیف ساره رضوی می‌توان اشاره نمود.

۱.۲. فصل دوم - مفاهیم

۱.۲.۱. مباحث اخلاقی

۱.۲.۱.۱. معنای لغوی اخلاق

اخلاق از خُلُق است و خُلُق در لغت به معنی صفت پایدار و راسخ یعنی ملکه است و اخلاق به مجموعه این صفات اطلاق می‌شود.^۱

«هرگاه صفتی برای شخصی به صورت پایدار درآمده، در او رسوخ نموده باشد به گونه‌ای که کارهای متناسب با آن را بدون تأمل زیاد و سهولت انجام دهد، می‌گویند آن صفت برای او ملکه است.»^۲

۱.۲.۱.۲. معنای اصطلاحی اخلاق

برای معنای اصطلاحی اخلاق، نظرات متعددی مطرح شده است. جناب استاد محمدتقی مصباح، پنج معنای عمده را که برای معنای اصطلاحی اخلاق وجود دارد بیان نموده‌اند: «۱- صفات راسخ نفسانی: رایج‌ترین و شایع‌ترین کاربرد اصطلاحی اخلاق در بین اندیشمندان و فیلسوفان اسلامی عبارت است از صفات و هیأت‌های پایدار نفس که موجب صدور افعالی به طور خودجوش و بدون نیاز به تفکر و تأمل از انسان می‌شوند... ۲- صفات نفسانی: گاهی منظور از اخلاق در اصطلاح اندیشمندان، هرگونه صفت انسانی است که موجب پیدایش کارهای خوب یا بد می‌شود؛ چه آن صفت نفسانی، به صورت پایدار و راسخ باشد و چه به صورت ناپایدار و غیر راسخ، و چه از روی فکر و اندیشه حاصل شود و یا بدون فکر و تأمل سرزند... ۳- فضایل اخلاقی: گاهی نیز واژه اخلاق، صرفاً در مورد اخلاق نیک و فضایل اخلاقی به کار می‌رود... ۴- نهاد اخلاقی زندگی... ۵- نظام رفتاری حکم بر افراد...»^۳

استاد محمدتقی جعفری نیز فرموده‌اند: «اخلاق یعنی مقید شدن به یک عامل بازدارنده درونی خودکار که انسان را به سوی نیکی‌ها سوق داده و از بدی‌ها برکنار می‌نماید... اخلاق عبارت است از شکوفا شدن همه ابعاد مثبت انسانی در مسیری که رو به هدف اعلای زندگی در پیش گرفته است.»^۴

۱. مصباح، مجتبی، فلسفه/اخلاق، قم، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۲ ش، ص ۱۵۴.

۲. همان، ص ۱۵.

۳. مصباح یزدی، محمد تقی، فلسفه/اخلاق، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۰ ش، ص ۱۶ - ۱۳.

۴. امید، مسعود، درآمدی بر فلسفه/اخلاق از دیدگاه متفکران مسلمان معاصر/ایران، تبریز، دانشگاه تبریز، ۱۳۸۱ ش، ص ۲۷، به نقل از کتاب اخلاق و مذهب، تألیف محمدتقی جعفری، سال ۵۴، ص ۶۲.

۳. ۱. ۲. ۱. علم اخلاق

برای ارائه تعریفی جامع از علم اخلاق «می‌توان آن را به دانشی تعریف کرد که از انواع صفات خوب و بد و چگونگی اکتساب صفات خوب و زدودن صفات بد بحث می‌کند. موضوع علم اخلاق عبارت است از صفات خوب و بد از آن جهت که مرتبط با احتمال اختیاری انسان بوده و برای او قابل اکتساب یا اجتناب‌اند.»^۱

۴. ۱. ۲. ۱. ضرورت و اهداف اخلاق در اسلام

استاد شهید مرتضی مطهری (رحمه الله) می‌فرماید:

«وجود انسان به گونه‌ای ضعیف و ناقص آفریده شده است که باید خود، ابعاد هستی خود را شکل دهد و به کمک اندیشه و اراده خویش، استعدادها و مختلفش را شکوفا سازد و به کمال لایق خود برسد. بخشی از استعدادها و ابعاد وجود انسان، خلقیاتی هستند که باید کسب کند.»^۲

استاد محمدتقی مصباح نیز فرموده‌اند:

«اهمیت اخلاق، تربیت و تهذیب دل‌های آدمیان بر کسی پوشیده نیست. یکی از عوامل مهم بهره‌مندی از سعادت دنیوی و اخروی، اخلاق نیک و زدودن زشتی‌ها و آراستگی به خوبی‌ها است...»
سستی در تزکیه اخلاق، چه بسا موجب از دست رفتن اعتقادات اصلی آدمی شود... مگر نه این است که یکی از اهداف اصلی برانگیختن پیامبران و فرستادن پیام‌های آسمانی، پرورش اخلاق و تزکیه و تهذیب جان‌ها است.»^۳

پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) یکی از اهداف اصلی بعثت خود را از جانب خدای متعال، به کمال رساندن فضایل و مکارم اخلاقی معرفی نموده است، آنجا که فرموده است:

«إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ؛ من برای کامل کردن مکارم اخلاقی برانگیخته شدم.»^۴

خدای متعال نیز، وجود مقدس پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و کردار و رفتار زیبایی ایشان را به عنوان الگویی کامل برای مؤمنان قرار داده است:

۱. مصباح یزدی، محمد تقی، پیشین، ص ۱۸.

۲. امید، مسعود، پیشین، ص ۱۶۶ به نقل از فلسفه/اخلاق مرتضی مطهری، صدرا، سال ۷۰، ص ۳۰۷ - ۳۰۶.

۳. مصباح یزدی، محمد تقی، پیشین، ص ۲۸.

۴. مجلسی، محمد باقر، بحار/الانوار، بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق. ج ۶۷، ب ۵۹، حدیث ۱۸.

﴿وَلَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾^۱، و در مورد رسولش (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) می‌فرماید: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾^۲، و او را از این جهت ستوده است.

در مذهب اسلام، هدف اصلی خداوند از خلقت انسان‌ها، رسیدن به مقام عبودیت و بندگی خالصانه اوست.

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

«و من جن و انس را نیافریدم مگر آنکه مرا عبادت کنند.»^۳

به عبارتی «هدف انسان، رسیدن به قرب الهی است و این بالاترین هدفی است که برای سیر تکاملی انسان وضع می‌شود و ارزش رفتارهای اخلاقی از آن‌جا ناشی می‌شود که یا مستقیماً موجب قرب الهی می‌شوند و یا زمینه تقرّب به خدا را فراهم می‌آورند.»^۴

از دیدگاه علامه طباطبائی (رحمه الله) «هدف اخلاق ذات خداوند است.»^۵

انسان، موجودی الهی است و روح او نشأت گرفته از ذات باری تعالی است، بنابراین برای تعالی روح خود، ناچار از پیمودن مسیری است که او را به خداوند نزدیک‌تر نماید. در سایه این تقرّب است که انسان به کمال مطلوب خود، دست می‌یابد، روان او آرام می‌گیرد و به عبارتی به فلاح و رستگاری و سعادت حقیقی خود دست می‌یابد و لذت‌های پایدار اخروی را نیز کسب می‌نماید. «قرآن، فلاح و رستگاری را به عنوان هدف از انجام کارهای خوب مطرح می‌کند که همه کارهای عبادی و افعال شایسته را برای رسیدن به آن باید انجام داد.»^۶

بنابراین در نظام اخلاقی اسلام، عنصر اصلی کارهای اخلاقی و ارزش آن‌ها نیت تقرّب است، به عبارتی، کاری، اخلاقی و ارزشمند شمرده می‌شود که برای رضا و خشنودی خدای متعال صورت بگیرد و کارهایی که موجب نارضایتی و خشم او می‌گردد، غیر اخلاقی و ناپسند شمرده می‌شود؛ لذا در آیین اسلام، افراد را به انجام امور دسته اول، تشویق و امر می‌نمایند چه با توصیه‌های اخلاقی و چه با دستورات اخلاقی و بر انجام آن‌ها، ثواب و پاداش‌هایی اعطا می‌شود، و از انجام امور دسته دوم، نهی می‌گردد و مرتکب آن‌ها مستحق عقوبت و کیفر قرار می‌گیرد.

۱. احزاب / ۲۱.

۲. قلم / ۴.

۳. ذاریات / ۵۶.

۴. مصباح یزدی، محمد تقی، فلسفه اخلاق، پیشین، ص ۱۸۲.

۵. امید، مسعود، پیشین، ص ۱۰.

۶. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، قم، مرکز انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله)، ۱۳۸۲، ص ۳۵.